

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

ὃν Σεπτέμβριον τοῦ 1855 ἡ Σεβαστούπολις ἠλίσκετο ὑπὸ τῶν Ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων, καὶ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο κατόρθωμα ἐπέβαινε ἀγῶνα αἰμακτηρόν, ὅστις ἐθεωρεῖτο ἀφετηρία νέας ἱστορικῆς περιόδου καὶ διότι ἐφαίνετο ἐξελείφω προκίονια μίση μετὰξὺ τῶν δύο μεγάλων τῆς Δύσεως καὶ τοῦ κόσμου Δυνάμεων καὶ διότι προὔπισχενετο γενναιοτέρην μέριμναν τῆς Εὐρώπης περὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Πῶς καὶ τίνων ἕνεκα λόγων αἱ ἐκ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀγῶνος ἐλπῖδες ἐμακρυνώθησαν, οὐ τοῦ παρόντος χώρου καὶ χρόνου. Ἀλλὰ τῆς ἀλώσεως τοῦ ῥωσικοῦ προφυργίου ἐμνήσθην πρὸς τιμὴν ἐξόχου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, οὗτινος τὴν βιογραφίαν ὀφείλει εἰς ἐαυτὴν ἡ σύγχρονος ἡμῶν φιλολογία.

Ἐγραφον τότε ἐν τῷ Π ρ ω ἱ ν ῶ Κ ή ρ υ κ ι, ἐφημερίδι ὑποστηριζούσῃ μὲν τὴν πολιτικὴν τῆς Δύσεως, θεωρουμένη δὲ ὡς λαμβανούσῃ τὰς ἐμπνεύσεις παρὰ τῶν ἀειμνήστων Μκυροκορδάτου καὶ Ἀργυροπούλου. Ἀλλ' ἂν ἀληθῶς συνηγόρει ὑπὲρ τῆς πολιτείας τῶν ἀνδρῶν τούτων, εἰς οὐδένα προηγούμενον ἔλεγχον ὑπεβάλλοντο τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδος, καὶ τὸν αἰώνιον σύνδεσμον ὅστις καὶ πέραν τοῦ τάφου θὰ ἐνόηη τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ τότε ἀρχισυντάκτου τοῦ Π ρ ω ἱ ν ο ῦ Κ ή ρ υ κ ο ς πρὸς τοὺς περιφανεῖς ἐκείνους πολιτικούς, καθιέρωσεν ἡ ἄκρα μὲν ἀνεξαρτησία τῶν φρονημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ἡ μεγάλη δὲ καὶ εὐγενὴς λεπτότης μεθ' ἧς οὗτοι ἀπέφρευον πᾶσαν πίεσιν ἐπὶ νεκροῦ φίλου αὐτῶν, ὅστις ὅπωςδὴποτε εἶχεν ἀνάγκην καθοδηγήσεως ἐν σταδίῳ, ἐν ᾧ δεινότετοι καὶ πεπειραμένοι πολλὰκις ἀπέτυχον.

Αἱ πρόσφατοί μου μελέται τῶν περὶ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως συγ-

γραφῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν προϋόντων τῶν δύο ἰδίως μεγάλων ἐθνῶν
 τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, αἱ ἀναγνώσεις περιοδικῶν καὶ ἐφη-
 μερίδων, ἐν αἷς χρώμασι μελανωτάτοις ἐξεικονίζοντο αἱ βαρβαρότη-
 τες τῆς Ἀρκτοῦ ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ῥωσσίας καὶ ἐν Πολωνίᾳ
 καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἡ ἀναφύλλισις τῶν τοῦ 1849 φλογερῶν ἀρθρῶν
 τῆς Ἑλπίδος κατὰ τῆς Ῥωσσίας εἰσβολούσης ἄνευ ἀνάγκης
 ἀπολύτου εἰς τὴν Οὐγγαρίαν πρὸς ἐξόντωσιν τῆς ἠρωϊκῆς ἐπανα-
 στάσεως τῆς χώρας ἐκείνης, πάντα ταῦτα εἶχον οὕτω θερμάνει τὴν
 κεφαλήν μου—κεφαλήν εἰκοσαετοῦς μόλις νεκρίου—ὥστε ἐν τῇ πρώτῃ
 εἰς Ἀθήνας ἀπηχῆσαι τοῦ θριάμβου τῶν Ἀγγλογαλλικῶν ὄπλων, νο-
 μίσας ὅτι ἀκούω κωδῶνων πενθίμως ἀναγγελλόντων τὸν θάνατον τῆς
 Ῥωσσικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡτοίμασα σφοδρότατον καὶ ἄγριον ἀρθρον
 κατὰ τῆς Ῥωσσίας, προωρισμένον διὰ τῆς τοῦ Πρωτῶν οὐ Κή-
 ρυκος στήλας. Ὁ ἐκδότης ὅμως τῆς ἐφημερίδος αὐτῆς ἔχων ἐπίστε
 (ὁ μακαρίτης!) περιέργους ἀξιώσεις λογοκρισίας τῶν χειρογράφων
 μου ἄτινα μόλις ἀνεγίνωσκε, βλέπων δὲ συγχρόνως ὅτι ἐκ προκα-
 ταβολῆς ἀπήθων ἐν δώσῃ τὸ ἀρθρον μου εἰς τοὺς τυπογράφους,
 ἄνευ τῶν συνήθων αὐτῷ ἀλλὰ ματαίων πάντοτε παρατηρήσεων καὶ
 ἐλέγχων, ὑποπτεύει τὴν ἐπιμονὴν μου καὶ λαμβάνει κρύφα τὴν ἄγου-
 σαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀοιδίου Ἀργυροπούλου. Μετὰ μίαν ὥραν
 λαμβάνω πρόσκλησιν παρὰ προσώπου πολυσεβαστοῦ, ὅπερ ἐπαξίως
 ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ βραχίονος ἀνεκτιμήτου συζύγου καὶ διὰ κριτερι-
 κῆς ἀφοσιώσεως συνεμερίσθη τῆς περιπετείαις τοῦ λαμπροῦ, ἀλλὰ
 πλήρους ὀδυνηρῶν ἐνοχλήσεων, ἕνεκα τῆς παραδειγματικῆς αὐτοῦ
 ἀφιλοκερδείας βίου,—πρόσκλησιν δι' ἧς παρεκλούμενη ἐν μεταβῶ
 ὅσον ἐνεστι τάχιον εἰς τοῦ κ. Ἀργυροπούλου. Ἡ μοναδικῆς ἀγχιθό-
 τητος καὶ εὐγενείας ἀλλὰ εὐφυῆς συνάμα κυρία Ἀγγλίτις Ἀργυρο-
 πούλου ὑποδεξαμένη με προσηθῶς, ὡς συνήθως, αἰξέυρεις μοὶ λέγει,
 ὅτι ὁ σύζυγός μου ὡς ὑπουργός τῶν ἐξωτερικῶν θὰ κηρύξῃ αὐριον
 τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσσίας· ἀλλὰ σὲ παρακαλεῖ αὐτὴν τὴν
 φορὰν ν' ἀφήσῃς ἐκεῖνον ἐν ἐκδόσῃ τὸ μανιφέστον· νομίζω
 μάλιστα ὅτι τὴν στιγμὴν ταύτην εὐρίσκειται εἰς τὸ γραφεῖόν του,
 ἀσχολούμενος περὶ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ. Ἄς περιμείνω-
 μεν μέχρι τοῦ Σαββάτου (διότι τότε ὄλα σχεδὸν τὰ φύλλα τῶν Ἀθη-
 νῶν ἦσαν Σαββατικαῖα), ἐν ἴδωμεν τίνας μανιφέστον θὰ ἦναι

καλλίτερον, τὸ ἰδικόν σου ἢ τοῦ συζύγου μου». Καὶ ταῦτα λέγουσα μοὶ ἐπεδείκνυε χειρόγραφά τινα, ἅπερ ἀνεγνώρισα ὡς τὰ τοῦ ἄρθρου μου. «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, τῇ ἀπαντῶ, ὅτι τὸ τοῦ κ. Ἀργυροπούλου θὰ ᾔναι ἀπειράκις καλλίτερον καὶ ἐγερθεὶς προέβην ὀλίγα βήματα διὰ νὰ λάβω τὰ χειρόγραφά μου καὶ τὰ σχίσω ἐνώπιόν της εἰς δεῖγμα προθύμου ἰκανοποιήσεως τῆς παρακλήσεως αὐτῆς, ἥτις δι' ἐμὲ ἦτο διαταγὴ μητρική. «Ἄ! ὄχι, μοὶ λέγει· τὸ ἄρθρον αὐτὸ δὲν σοὶ ἀνήκει πλέον, ἀνήκει εἰς τὴν δημοσιότητα καὶ μεθαύριον θὰ τὸ ἀναγνώσῃς εἰς τὰς στήλας ἄλλης ἐφημερίδος.

Τὸ ἐπιὸν Σάββατον ἦτο δι' ἐμὲ ἡμέρα σφοδρᾶς ἀγωνίας καὶ μὴ πλησιάζουσ' οὔτε εἰς τοῦ Πρωῖνοῦ Κήρυκος, οὔτε εἰς ἄλλης ἐφημερίδος γραφεῖον, ἀνέμενον νὰ ἴδω ὁποῖον μὲν ἀριστούργημα ἔμελλε νὰ κοσμήσῃ τὸν Πρωῖνὸν Κήρυκα — διότι ἀληθῆς καλλιτέχνης τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος ἦτο ὁ ἀείμνηστος Ἀργυρόπουλος — εἰς τίνος δὲ ἐφημερίδος γωνίαν θὰ ἔκειτο τὸ βίαιον προϊόν τοῦ ἰδικοῦ μου ἀδεξίου καλλάμου. Ἐπὶ τέλους αἱ ἐφημερίδες τῶν Ἀθηῶν διε- νέμοντο κατὰ τὴν ἐσπέραν, ὡς σύνηθες τότε, καὶ τὸ ἀρθρίδιον τοῦ Πρωῖνοῦ Κήρυκος, τὸ σχολιάζον τὴν πτώσιν τῆς Σεβαστουπόλεως, μὴ ὑπερβαίνον νομιζῶ τὰς δύο στήλας ἦτο πλήρες ὕψους καὶ ἱερᾶς ἐμπνεύσεως, διότι, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκόσμει αὐτὸ ὠραία καὶ συγκινητικὴ παρὰθεσις τῶν ἐν Μεσολογγίῳ καρτερησάντων πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Γκορτσάκωφ ἀγομένους Ῥώσους, τοὺς ὠχυρωμένους ὀπισθεν τῶν προμαχόνων οὓς εἶχεν ἐγείρει ἡ δεξιὰ διάνοια τοῦ μηχανικοῦ Τοτλέβεν. Τὸ δὲ ἰδικόν μου; . . . ἵνα ἐκτιμήσῃτε τὴν βιαιότητα αὐτοῦ, ἀρκεῖ νὰ εἶπω ὅτι ἐν τῇ κρίσει ἐκείνῃ ὠρα τῆς Ῥωσικῆς Αὐτοκρατορίας ἀνεμίμνησκον τῶν σχέσεων Αἰκατερίνης τῆς Β'. μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Ποτέμκιν, περὶ ὧν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν εἶχον ἀναγνώσει ἀφηγήσεις τινὰς γραφικωτάτας τοῦ γνωστοῦ ἱστορικοῦ καὶ πολιτικοῦ Choiseul. Ἐνεκὰ δὲ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ σφοδρότητος, ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ, ἐφημερίδι ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ αἰοδίου στρατηγοῦ Καλλέργη, εἰς ὃν προσωπικῶς παρέδωκε τὸ περὶ ἀλώσεως τῆς Σεβαστουπόλεως ἄρθρον μου ὁ Ἀργυρόπουλος, καὶ ὅστις ἅμα ἀναγνούς αὐτὸ, ἐζήτησε νὰ γνωρίσῃ τὸν συντάκτην καὶ νὰ σφίξῃ τὴν χεῖρα ἐκείνην, ἥτις, ὡς ἔλεγεν ἐνεχάραξεν, ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰ ἐνδόμυχα τῆς καρδίας αὐτοῦ αἰσθήματα. «Τώρα σὲ πα-

ραδίδω εἰς χεῖρας στιβαρωτέρας τῶν ἰδικῶν μου, προσέθηκε, συνιστῶν με τῷ στρατηγῷ, ὁ καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου εὐφρῆς καὶ χαρίεις ἀείμνηστος Ἀργυρόπουλος. Ὁ στρατηγὸς δὲν φοβεῖται τὰς Ῥωσικὰς σφαῖρας, ἐνῶ ἐγὼ θὰ εἶχον νὰ καταβάλω νέους ὑπερανθρώπινους ἀγῶνας, ἵνα ἀποκρούσω πᾶσαν ἰδέαν συμμετοχῆς, ἐν τῇ συντάξει τοῦ Πρωῖνοῦ Κήρυκος, ὅταν μ' ἐνοχλήσῃ διὰ τῶν παραπόνων του—ὡς εἶμαι βέβαιος περὶ τούτου—ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσσίας, διότι τὰς αὐτὰς ἐνοχλήσεις μοι ἔδωκε πρὸ μηνὸς καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Πρωσσίας».

Μανθάνων πρώτην φοράν μετ' ἐκπλήξεως τὴν τελευταίαν εἰδήσιν περὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Πρωσικοῦ πρέσβευος, δι' ἄρθρον τοῦ Πρωῖνοῦ Κήρυκος, ὅπερ ἀληθῶς εἶχον γράψῃ πρὸς ἐνὸς μηνὸς κατὰ τῆς Πρωσσίας, ὡς Δυναμέως μὴ τολμώσης νὰ λάβῃ ὀριστικὴν τινα στάσιν ἐν τῷ μεγάλῳ ἐκείνῳ ἀνταγωνισμῷ τῆς Εὐρώπης, ὡς διατελούσης ὑπὸ τὴν γοητείαν τῆς Αὐλῆς τῆς Ῥωσσίας, ὡς μὴ ἀνδρικῶς πολιτευομένης, παρεκάλεσα τὸν ἀοιδίμον Ἀργυρόπουλον νὰ μοι ἐξηγήσῃ πῶς ἐγένετο τοῦτο καὶ τίνες οἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀνταλλαγέντες λόγοι. Ἡ τιμὴ, ἧς ἤξιούντο τὰ ἐν τῷ Πρωῖνῳ Κήρυκι ἄρθρα, ἐφελκύνοντα τὴν προσοχὴν καὶ τὰς παρατηρήσεις, τῶν ξένων ἀντιπροσώπων, εἶχε τὴν ὥραν ἐκείνην, ἐλαχίστην ἀξίαν δι' ἐμέ, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἠσθανόμην ἢ σφοδρὰν ἀνησυχίαν καὶ ταραχήν, ἀναλογιζόμενος ὅτι αἱ νεκρικαὶ μου δημοσιογραφικαὶ ζωηρότητες παρέῃχον πράγματι ὑπουργεῖω, ὅπερ νῦν ἰσχυρὸν καὶ ἐπόθουν νὰ βλέπω ὁμαλῶς βαῖνον ἐν τῇ ἀναμορφωτικῇ αὐτοῦ διοικήσει, καὶ οὕτινος δύο μέλη, ὁ πρωθυπουργὸς Μαυροκορδάτος καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, κατεῖχον ἐν τῇ καρδίᾳ μου θέσιν οἰνεὶ πατρικῆς. Ἀλλὰ διὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν λεπτότητος ὁ ἀείμνηστος Ἀργυρόπουλος, οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ μοι διςσαφήσῃ τι περὶ τῶν διατρεξάντων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πρέσβευος τῆς Πρωσσίας, ἀλλὰ καὶ μοι προσέθηκεν ὅτι κατ' οὐδέναν τρόπον ἐννοεῖ νὰ παρακώλυσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αὐτοβούλου πνεύματός μου, ἐπειπῶν ὅτι ἐπιθυμεῖ μόνον νὰ διδάσκωμαι ἐκ τῆς πείρας καὶ τῆς προσεκτικῆς παρατηρήσεως τῶν τε πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, διότι αὕτη μόνη εἶναι ἡ φυσικὴ ὁδὸς τῆς προαγωγῆς ἐν τῷ βίῳ.

Ὅτε δὲ μετὰ διακοπὴν ἐνὸς ἔτους περίπου ἐπανελήφθη κατὰ φθι-

νόπωρον τοῦ 1858 ἡ ἔκδοσις τοῦ Πρωϊνοῦ Κήρυκος, ἐγὼ μὲν ἐξηκολούθουν ἐλευθερώτερον νὰ διευθύνω αὐτόν, διότι τοῦ Ἀργυροπούλου μὴ εὐρισκομένου πλέον ἐν τῇ κυβερνήσει, οὐδεμίαν ἀνάγκην ἐπιφυλάξεως εἶχον ἐν τῇ συντάξει, ἐκεῖνος δὲ ἐπεθύμει μὴδὲ μακρόθεν νὰ ἀπτηται τῶν κοινῶν, προσηλούμενος ὅλως εἰς τὴν ἀπὸ τῆς καθηγετικῆς ἔδρας διδασκαλίαν τῆς νεολογίας, ἣν τοσοῦτον ἐγκαρδίως ἠγάπη. Πολλοὶ συνέχισαν αὐτῷ ἐπὶ τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ τῆς νέας ἐκδόσεως, ὅπερ ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἀνάγκης τῶν κομμάτων ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι καὶ τὸ ὅποσον ἀπέδιδον εἴτε εἰς ἐκεῖνον εἴτε εἰς τὸν ἀοίδιμον Δόσιον — ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς ἀπὸ τοῦ 1854—1856 περιόδου τοῦ Πρωϊνοῦ Κήρυκος, ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἐθεώρουν προσερχόμενα ἐκ τῆς γραφίδος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. — Καὶ ἤρνετο μὲν προφορικῶς ὁ Ἀργυρόπουλος τὴν πετρώτητα τῶν ἐν τῷ Πρωϊνῷ Κήρυκι δημοσιευμένων, ἐπεθύμει δὲ νὰ καταστήσῃ περὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀφῶν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκδότης τοῦ Πρωϊνοῦ Κήρυκος, νομίζων ἐπιβλαβῆ αὐτῷ τὴν δημοσίαν διψέυσιν πάσης συμμετοχῆς τοῦ Ἀργυροπούλου ἐπέμενε, ἀρνεούμενος εἰς τὴν ἀοριστίαν τοῦ πράγματος, ὁ δὲ ἀοίδιμος Ἀργυρόπουλος θέλων ἀφ' ἐνὸς νὰ καταδειχθῇ τίς ὁ γράφων καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἀποκηρύξῃ τὴν ἐργασίαν μου διὰ δημοσιεύσεώς τινος, ὁμοιάζουσας πρὸς ἀποδοκιμασίαν, παρέσχε μοι νέον μαρτύριον λεπτότητος, ἀφῆσας εἰς ἐμὲ νὰ πράξω ὅπως νομίζω καλλίτερον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ ταύτῃ χρώμενος παρεκάλεσα τὸν γεγραμμένον συντάκτην τῆς Ἀθηναίας νὰ δημοσιεύσῃ γραμμὰς τινὰς ἐξοικονομούσας τὰ πάντα.

Κατὰ τὴν δημοσιογραφικὴν ἐκείνην περίοδον ὑπέπεσον δυστυχῶς εἰς σφάλματι, ὅπερ οὐδέποτε λησμονήσω, κατακρίνας τὸ τότε ὑπουργεῖον προκλήσασθαι τὴν ἐπιψήφισιν νομοσχεδίου, δι' οὗ ἐχορηγεῖτο μηνιαία σύνταξις εἰς τὸν ἀείμνηστον Μυροκορδάτον ἐκ 1200 δραχμῶν. Ἡ αὐστηρὰ ἐκείνη κρίσις προήρξατο μὲν ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ κυβέρνησις ὄφειλεν ἐν γένει νὰ ὑποβάλλῃ νομοσχέδιον συντάξεως ὅλων τῶν ζώντων ἀγωνιστῶν, ἀλλ' ἠδύνατό πως νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἐπίδειξις πνεύματος ἀνεξαρτησίας ἀπέναντι ἀνδρῶν, οὓς οἱ καθόλου καὶ οἱ μοχθηροὶ — οἱ οὐδέποτε ἀπουσίασαντες ἀπὸ τῆς κοινωνίας — παρίστων ὡς ἐπιβάλλοντάς μοι τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτῶν.

Δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὴν στιγμὴν ταύτην, ἂν τφόντι ἐν τῇ ἐπικρίσει ἐκείνη ὑπῆρχε καὶ τις πρόθεσις ἐπιδείξεως· ἀλλ' ὅπως-δήποτε ἢ πρόθεσις αὐτῆ στιγμιαίως καὶ μόνον κατὰ τὴν περίστασιν αὐτὴν μὲ κατέλαβε· διότι ὁσάκις ἄλλοτε ἠναγκάσθην ν' ἀποκρούσω εἴτε προτάσεις θέσεων, εἴτε ἀμοιβὰς ἐργασιῶν τινων, εἰς ὀλίγους γνωστῶν καὶ εἰς ἔτι ὀλιγωτέρους γνωσθησομένων, μόνον οἱ μάταιοι ἢ οἱ τὰ τοῦ βίου τούτου κατὰ κοινὸν καὶ τετριμμένον πῆχυν ἐκτιμῶντες, μόνον αὐτοὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἀποδώσωσιν ἐπιδείξεως χαρκτηῖρα εἰς ἀρνήσεις, αἵτινες ἐκ σταθερῶν πεποιθήσεων προήρχοντο, καὶ ἐκ λατρείας πρὸς ἀρχὰς τινὰς ἐνεπνέοντο. Ὅτε τῇ 20 Μαρτίου τοῦ 1880 ἐξηρχόμην ἐκ τινος ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ πολυκρότου συνεδριάσεως ἐπιφωνῶν «*mon verre est petit, mais je bois dans mon verre*», ἀλαζόνες τινὲς λακκόπλουτοι ἐχχαρκτηρίσαν ὡς ὑπὸ ματαιότητος ὑπαγορευθεῖσαν τὴν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην πολιτείαν μου, ἣτις ἐπέφερε τὴν στέρησιν δηναρίων τινῶν προωρισμένων διὰ τὴν προαποφασισμένην μοι ἤδη διεύθυνσιν τοῦ ἔργου, ὅπερ τὴν στιγμὴν ἐκείνην κατηρτίζετο. Ἄλλ' ἐγὼ καὶ σήμερον ἔτι βαθέως αἰσθάνομαι τὴν θλίψιν, ἐπὶ τῇ ἰδρῦσει τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς καὶ Φιλανθρωπικῆς ἀνθρωπότητος, οἷα ἐγένετο, θλίψιν, ἣν μοι ἐπέβαλλον πολλοὶ δυσοίωνοι σκέψεις καὶ πολλοὶ φόβοι ἀποθάντες, δυστυχῶς βραδύτερον βασιμώτεροι, καὶ ἧς ἐναντι πᾶν ἄλλο αἶσθημα ἦτο ἐντελῶς δευτερεῦον δι' ἐμέ.

Μετὰ τὰ συμβάντα τοῦ 1859 καὶ τὴν ὀρμητικὴν ἐκείνην κίνησιν τῆς νεολαίας καὶ ἀπάσης τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τὴν μέλλουσαν νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Ὀκτωβριανὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862, ἢ πρὸς με λεπτότης τοῦ ἀειμνήστου Ἀργυροπούλου κατεδείχθη οὕτως ἐμφαντικῶς καὶ διὰ τοσοῦτον πολυκρίθμων τεκμηρίων, ὥστε μέχρι τέλους τοῦ βίου, ὁμολογῶ, θὰ ὑπερηφανεύομαι ἐπὶ τῇ εὐγενεῖ συστολῇ, μεθ' ἧς ἔρριπέ μοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν λέξεις τινὰς περὶ τῶν οὕτω κρίσιμων τότε τοῦ ἔθνους πραγμάτων, ἀφίμων εἰς ἐμὲ τὴν πρωτοβουλίαν παντός διαλόγου περὶ τῶν ἐλάχιστων συμβαιόντων καὶ περὶ τῶν ὁσημέραι διαδεχομένων ἀλλήλας ἐπικινδύνων πολιτικῶν περιπετειῶν, περὶ ὧν ἐξεβιάζον τὰς κρίσεις αὐτοῦ, προκαλῶν ἐπιμύονως ταύτας, καὶ ἐν αἷς ἀπέφευγεν ἐπιμελῶς πᾶσαν ἰδέαν δυναμένην νὰ ἐκληφθῇ ὑπ' ἐμοῦ ὡς ἐπιβλητικὴ ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἀκράδαντοι

πεποιθήσεις ἐνέπνεον τὰς τε πράξεις καὶ τὰ δημοσιεύματά μου. Ἄλλ' ἡ ἰδιαιτέρα εὐδαιμονία ἧς ἔτυχον ἀγαπηθείς καὶ τιμηθείς ὑπὸ τοῦ αἰοιδίμου Περικλέους Ἀργυροπούλου, ἔμελλε ν' ἀποβῆ εἰς σκληρὰν συμφορὰν, διὰ τῆς προώρου ἀπωλείας ἀνδρός, ἣτις ἐπαισθητῆ γενομένη εἰς ἅπαν τὸ Ἔθνος εἶπετο νὰ καταστῆ ἐπαισθητοτέρα διὰ τὸν χαράσσοντα τὰς γραμμὰς ταύτας, ὅστις ρίπτει αὐτὰς σήμερον ἀτέχνως ὡς ἀναγγελίαν μελλούσης ἐκτενοῦς βιογραφίας ἐν γένει μὲν, ὡς ἐν ἀρχῇ εἶπον, ὀφειλομένης τῷ ἀνδρὶ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας ἦν καὶ ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς ρήτωρ καὶ ὡς καθηγητῆς ἐτίμησεν, ἰδίᾳ δὲ εἰς ἐμὲ ἐπιβαλλομένης· διότι οὐδεὶς ἄλλος κατενόησε καὶ ἐξετίμησε βαθύτερον τὰς ἀπείρους αὐτοῦ ἀρετάς, λαθῶν ἀφορμὰς μυρίας νὰ κατίδω αὐτὰς ἐκ τοῦ πλησίον, καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον μετὰ τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς συγγενεῖς ἐπεδαψίλευσεν ἀφθονώτερον τὰ τεκμήρια τῆς εὐνοίας αὐτοῦ, ὧν ἓν, τὴν λεπτότητα πρὸς τὴν δημοσιογραφικὴν μου ἀνεξαρτησίαν, ἡσθανόμην ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἔτι τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ, τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην νὰ καταστήσω πασίγνωστον καὶ ἐξ αἰσθήματος αἰδίου εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον, καὶ ἵνα ὑπομνήσω εἰς τὴν νεκρὰν τῆς πατρίδος μου δημοσιογραφίαν, ἓνα ὀτρηρὸν αὐτῆς θεράποντα, ἓνα περιφανῆ πρόμαχον τῶν δικαίων καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος ὑπερασπίσας πολλάκις τὸν τύπον καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ἐν τε ταῖς αἰθούσαις τοῦ κκυουργοδικείου καὶ ἀπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς ἑδρας, ἐξέδωκε καὶ συνέταξεν ἐπὶ ἐν ἔτος τὴν Ἀναμύρωσιν, τῷ 1844, ὁπότε τὸ πρῶτον εἰσήγετο ἐν Ἑλλάδι ἡ λειτουργία τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος.

Ἀναγνώτῳσεν τὴν ἐφημερίδα ἐκείνην οἱ νεαροὶ δημοσιογράφοι καὶ θὰ ἴδωσιν ὅτι οὐχὶ ἄκκρπος ἀποβήσεται αὐτοῖς ἡ μελέτη τῶν ἀγῶνων, οὓς ζωηρῶς μὲν ἴσως καὶ μετὰ τινος ἐμπαιθείας, ἀλλὰ συνάμα καὶ μετ' εὐλάβειας πρὸς τε ἑαυτοὺς καὶ τὸ Ἔθνος διεξῆγον, οἱ ἄνδρες, οἱ ἐν τοῖς πρώτοις ὑπερμαχήσαντες τῶν τῆς πατρίδος ἐλευθεριῶν καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως παρασκευάσαντες τὴν τοῦ Ἐθνους πολιτικὴν ἀγωγὴν.

Δὲν δύνάμμαι δὲ νὰ παραλίπω ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἕτερος περιφανῆς τῆς Ἑλλάδος ἀνὴρ, μεθ' οὗ ἱεροὶ συμπράξεως καὶ ἐν πλείστοις ὁμοφροσύνης μὲ εἶχον συνενώσει δεσμοί, τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν μετήλθε

πρὸς τὴν δημοσιογραφικὴν μου ἀνεξαρτησίαν—εὐλάβειαν, ἥτις καὶ ἐμοῦ ἠῤῥξανε τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἐκτίμησιν. Ὅτε κατὰ Αὐγούστον τοῦ 1862 ἐξεδίδετο τὸ Μέλλον τῆς Ἀνατολῆς τῆ ὑλικῆ τε καὶ ἠθικῆ ἀρωγῆ τοῦ πολυκλαύστου Ἐπαμεινώνδου Δεληγεώργη, δικαίως τὴν ἀντιπολίτευσιν ἐσκανδαλίζεν ἡ δουλικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑποτέλεια εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν Αὐλὴν τοῦ Ὁθωνος, μητροπολίτου τε καὶ συνοδικῶν καὶ ἱεροκηρύκων ὑπερμαχούτων τῆς Κυβερνήσεως διὰ πολιτικῶν ἐν τοῖς ναοῖς κηρυγμάτων. Ὁ αἰοίδιμος Δεληγεώργης ἀγανακτῶν ἐπὶ τῇ ἀτυχεῖ ταύτῃ παρεκτροπῇ, συνέθηκε διὰ τὴν ἐφημερίδα ἡμῶν, συντασσομένην ὑπὸ τῶν κ. κ. Λεωνίδου Δεληγεώργη καὶ Νικολάου Περόγλου καὶ ἐμοῦ δριμύτατον ἄρθρον, ἐν ᾧ δὲν ἤρκετο μόνον νὰ κατακρίνη τὴν ἄτοπον αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας ὑποτέλειαν, ἀλλὰ προέβαιεν εἰς ἀποδοκιμασίαν αὐτῶν τῶν θεσμῶν τοῦ 1833 τῶν κανονιζόντων τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν. Τὸ κατ' ἐμὲ σεβόμενος ἀφ' ἐνὸς τὸ ἔργον τοῦ γεραροῦ Φαρμακίδου καὶ ἄλλων ἐξόχων πατριωτῶν τοῦ 1833, φρονῶν δὲ ἀφ' ἐτέρου ὅτι ὅπου ὁμόδοξος ἡ κυβέρνησις τοῖς ἀρχομένοις, ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀδικαιολόγητος, ἀπέκρουσα τὴν ἄνευ ἐπιφυλάξεων καὶ σημειώσεων δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Δεληγεώργη καὶ τὴν γνώμην μου ἀποδεχθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἄλλων συναδέλφων, ἀνηγγείλαμεν τῷ περιφανεῖ συνεργάτῃ. Ὁ αἰμίμηστος Δεληγεώργης συνεχάρη ἡμῖν ἀπὸ καρδίας ἐπὶ τῇ εὐσταθείᾳ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὸ ἄρθρον ἐδημοσιεύθη τὴν ἐπιούσαν ὡς ξένον τῆς τακτικῆς συντάξεως διὰ τριῶν ἀστερίσκων. Τὸ δὲ μαρτύριον τοῦτο τῆς αὐτοβουλίας ἡμῶν ἠκολούθησαν πλείονα ἀλλὰ κατόπιν οὐδὲ στιγμὴν ἐπισκιάσαντα τὴν ἀμοιβαίαν φιλίαν.

Γενομένης βραδύτερον ἀνάγκης, ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ τῆς Συνελεύσεως πάλῃ, νὰ συνδυασθῶσιν ὁ Δεληγεώργης καὶ ὁ Δ. Γρίβας, ὁ πρῶτος αὐτῶν ὡς συνιδρυτῆς ἠθικὸς τοῦ Μέλλοντος τῆς Ἀνατολῆς, προὔτεινέ μοι τὴν ἐπανάληψιν τῆς διακοπείσης ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος. Φρονῶν δ' ἐγὼ ὅτι ἡ ἐφημερίς ἐκεῖνη ἔχουσα ἄλλον προορισμὸν οὐτινος ἐν μέρει ἐπέτυχε, δὲν ἔπρεπε νὰ τροποποιήσῃ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, ὀφείλουσα νὰ μένη ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον ῥιζικῆς ἐργασίας πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ Ἔθνους, ἠρνήθη μὲν νὰ συμπράξῃ ἢ νὰ ἀφήσῃ τὸ ὄνομά μου μεταξὺ τῶν τακτικῶν συντακτῶν, ἀλλ' ἐ-

βεβαίουν τὸν Δεληγεώργην ὅτι οὐδεμίαν ἀντίρρησην εἶχον ὅπως ὑπὸ τὴν σύνταξιν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λεωνίδου ἢ καὶ ἄλλων οὓς ἤθελεν ἐγκρίνει οὗτος ἐπαναληφθῆ ἡ ἔκδοσις τῆς ἐφημερίδος. Ὁ μυριοπόθητος ἄλλως ἐκεῖνος ἀνὴρ δὲν συνήνεσε κατ' οὐδένα τρόπον εἰς ἐπανάληψιν ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους, καὶ οὐδεμία ἄλλη ὑποχώρησις μου κατίσχυσε νὰ ἀλλοιώσῃ τὸ αἶσθημα τῆς λεπτότητος ὑφ' οὗ ἐνεπνέετο, ἐγκαταλείπων πᾶσαν ἰδέαν νέας ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος ἄνευ τῆς ῥητῆς καὶ δεδηλωμένης συμπράξεώς μου.

Ὅτε μετὰ τὴν θλιβερὰν λήξιν τῶν Κρητικῶν, ἐξέδιδον τοὺς Λαοὺς ἐν Νεαπόλει, ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης ὑπεστήριξεν ἀπὸ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ βήματος ὅτι τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐνώσεως συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος τὸ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ μακαρίτου Κουμουνδούρου διπλωματικὸν ἔγγραφον τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τότε κ. Τρικούπη, δι' οὗ ἡ προσοχὴ τῆς Εὐρώπης ἐφιστάτο οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς δυσπραγίας ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπέστειλέ μοι δὲ τότε εἰς Νεάπολιν παρκακῶν ὅπως ἐὰν συμφρονῶ αὐτῷ κατὰ τοῦτο, ἀναπτύξω ἐν ἐκτάσει τὸ θέμα ἐν τοῖς Λαοῖς. Δυστυχῶς οὐδαμῶς ἀποδεχόμενος τὴν ἰδέαν του ταύτην, εἶχον ἤδη ἀρχίσει, ἐκτιθεὶς τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπειθόμην Εὐρωπαίους καὶ δημοσιογράφους καὶ ἰδίως τῷ Σαιν Μάρκῳ Γιραρδίνῳ ἰσχυριζομένῳ ὅτι ἔνεκα μὲν τῶν περιπλοκῶν τοῦ ζητήματος τοῦ Λουξεμβούργου, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας Κ. Μοντιέ εἶχε προτείνει τῇ Πύλῃ τὴν ἐνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ δὲ τὴν ἐσπευσμένην λύσιν αὐτοῦ, ὁ Ναπολέων δὲν ἐνόμιζε πλέον σύμφορον νὰ παρατείνῃ τὰς διπλωματικὰς τῆς Εὐρώπης δυσχερείας ἐπιμένων εἰς πρότασιν, ἐξ ἧς ἐμελλον νὰ προκύψωσι διαίρεσεις γωνιῶν καὶ διαφωνίαι ἐπικίνδυνοι ἴσως μετὰξὺ τῶν Δυνάμεων. Ἀκραδάντως πιστεύων ὁ Δεληγεώργης εἰς τὴν ἰδέαν του δὲν ἤθελε κἄν νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὴν ἐν ταῖς στήλαις τῶν Λαῶν, ὡς εἶχον προτείνει αὐτῷ δι' ἀρθρῶν ὑπογεγραμμένων εἴτε τοῖς ἀρκτικοῖς στοιχείοις τοῦ ὀνόματός του, εἴτε ἄλλως πως, ἵνα μὴ καταδειχθῆ ὅτι εἶναι ζέοντα τῆς τακτικῆς συντάξεως τῶν Λαῶν, ἐπιθυμῶν, ὡς ἐγράφε μοι, νὰ πεισθῶ πρῶτος ἐγὼ περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ ἰσχυρισμοῦ του, καὶ ἀποφυγῶν πᾶσαν διὰ τοῦ τύπου διαπραγματέυειν τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἐνόσφ

δὲν ἀπεδεχόμεν τὴν γνώμην του, ἦν περιωρίσθη νὰ ἀναπτύξῃ ἀπὸ τοῦ βήματος, διότι εἰσέτι δὲν εἶχεν ἐκδοθῆ ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεομένη Ἐ φ η μ ε ρ ῖ ς τ ῶ ν Σ υ ζ η τ ῆ σ ε ω ν.

Οὕτως ἐπολιτεύθησαν πρὸς με δύο περιφανεῖς ἄνδρες τῆς νεωτέρης Ἑλλάδος, εἰς οὓς οἱ κακόβουλοι — οὐδέποτε, τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν, ἀπουσιάζαντες ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου— ἠρέσκοντο νὰ με θεωρῶσιν ὡς τυφλῶς ἐν πᾶσιν ὑποχωροῦντα, ἀλλ' οἵτινες θερμῶς περιεπτύξαντό με καὶ διὰ πατρικῆς καὶ ἀδελφικῆς στοργῆς με ἐτίμησαν, ἀκριβῶς ἀμείβοντες δαψιλέστατα αὐτόβουλον ἦθος, ὅπερ βεβαίως ὀφείλει νὰ διακρίνῃ πάντα σεβόμενον ἑαυτὸν δημοσιογράφον. Οὕτως ἀπέδιδον καὶ ἐγὼ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὑπόληψιν, ἐγκάρδιος φίλος μέχρι τέλους τοῦ βίου διατελῶν καὶ πέραν τοῦ τάφου ἀκόμη πιστὸς τῆς μνήμης αὐτῶν λάτρις μένων, ὑπερήφανος δ' ὅτι ἐν τῷ πρὸς τιοῦτους ἄνδρας στενῷ συνδέσμῳ προσεκτησάμην τὰ πνευματικὰ τε καὶ ἠθικὰ ἐφόδια τῆς ζωῆς, τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν οὐ μόνον μὴ καταβαλούσης τὸ φρόνημα τοῦ ἐπιστηθίου των πνευματικοῦ τέκνου καὶ ἀδελφοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπιρρωσάσης αὐτὸ οὕτως ὥστε νὰ δύναται πάντοτε ἀνοικτῷ στόματι νὰ ἐπιφωνῇ «mon verre est petit, mais je bois dans mon verre».

Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1884.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΙΑΛΕΜΟΣ

